

Hermann Róbert

AZ 1848–1849. ÉVI FORRADALOM ÉS SZABADSÁGHARC A SZÁZADOK HASÁBJAIN

1867 után a közbeszédben 1848-cal kapcsolatban két sarkos állítás fogalmazódott meg. A kiegyezés (vagy kiegyenlítés) pártolói azt vallották, hogy 1867 a reális 1848, s Deák és társai csak annyiban módosították az 1848. évi törvényeket, amennyiben azok összeférhetetlenek voltak a kettős monarchia nagyhatalmi állásával. A másik álláspont szerint Deák és társai feladták 1848-at, s 1867 nem más, mint annak halovány árnyéka; s hogy a kiegyezési rendszer révén Magyarország többet veszített 1848-ban kivívott önállóságából, mint ami esetleg indokolt lehetett volna. Ez utóbbihoz kapcsolódott az a – Kossuth és közvetlen hívei által vallott – nézet, hogy Magyarország és Ausztria szövetsége természetellenes jelenség, s a végső cél Magyarország teljes állami függetlensége, azaz nem 1848, hanem 1849.

A *Századok* megindulásakor ezek a viták hihetetlen hevességgel dúltak a sajtó hasábjain – bár egy történeti folyóiratnak lehetőleg távol kellett magát tartania tőlük. Mindez azért érdekes, mert felveti az örök kérdést: mikortól válik valami történelemmé, s mikortól lesz egy esemény történeti eszközökkel feldolgozhatóvá? 1848–1849 esetében ez utóbbit kétségkívül akadályozta a központi iratanyagok kutathatatlansága, ugyanakkor 1867 után mégsem volt teljesen reménytelen vállalkozás a forradalom és szabadságharc eseményeinek történeti feldolgozása.

Mivel a *Századok* egyik célja a (magyar) történeti események forrásokon alapuló feldolgozása, illetve az egyes eseményekre, jelenségekre vonatkozó források közreadása volt, nem csodálkozhatunk azon, hogy a forradalom és szabadságharc története hosszú időn át meg sem jelent a lap tematikájában.

Közvetett módon mégis ott volt, hiszen a Rákóczi-szabadságharccal kapcsolatos publikációk látens módon meg-megidézték 1848 emlékét is. Tíz évvel a lap megindulását követően az események egykori főszereplője, Kossuth Lajos írt levelet Thallóczy Lajosnak, a Magyar Történelmi Társulat akkori segédtitkárának, amelyben bírálta Fraknoi Vilmosnak a Martinovics-összeesküvésről megjelent tanulmányát, de a bírálatból kijutott Hunfalvy Pálnak is nyelvészeti és történeti munkásságáért. A *Századok* mind Kossuth levelét, mind Fraknoi és Hunfalvy válaszáat leköszölte. Az ügyet némileg pikánsná tette az a tény, hogy 1848–49-ben

Hunfalvy is képviselő volt – igaz, a Kossuth ellenzékét képező ún. békepárt egyik tagjaként tevékenykedett. A vita tehát – a történeti tárgyat is némileg felülírva – a ’48-as (vagy inkább ’49-es) és a ’67-es álláspont közötti összecsapás is volt – a forradalom pártjának vitája volt a kiegyezésével.¹

Ha témaként nem is, a szerzők személyében a korszak kétségkívül jelen volt a lapban, hiszen jelentős részük honvédként, hivatalnokként vagy politikusként részt vett a nagy idők harcaiban. Maga a korszak azonban először csak a 20. évfolyamban, 1886-ban jelenik meg közvetlen módon, amikor a lap ismertetést közölt Klapka György tábornok, a komáromi hős emlékiratának harmadik, ezúttal magyar nyelvű változatáról. Ezt követően 1896-ig, tíz éven át csak a könyvismertetésekben találkozunk a korszak irodalmával, amelyek többnyire jó érzékkel kiválasztott összefoglaló vagy helytörténeti művek voltak.

A *Századoknak* azonban e tekintetben nemigen kellett szégyenkeznie, hiszen az 1888-ban indult *Hadtörténelmi Közlemények* először és hosszú ideig utoljára 1891-ben közölt 1848–49-es tárgyú írást. Emellett a korszakban több olyan, jobbára forrásközlő folyóirat is létezett, amelyben a forradalom és szabadságharc története kiemelt szerepet kapott. Ilyen volt a K. Papp Mikós által szerkesztett kolozsvári *Történelmi Lapok* (1874–1876), a Abafi (Aigner) Lajos által szerkesztett *Hazánk* (1884–1889), vagy a Kuzskó István által szerkesztett, szintén Kolozsváron megjelenő *1848–49. Történelmi Lapok* (1892–1898, 1902). Jelentős számban közölt kortörténeti tanulmányokat Gyulai Pál *Budapesti Szemléje* is.

Az első önálló 1848-s témájú írás 1896-ban Kalmár Elek tollából jelent meg, s az 1848. november 25-i dési ütközet történetét foglalta össze.² 1898–1899-ben összesen 12 kisebb-nagyobb közlemény látott napvilágot a kiváló Bihar megyei helytörténész, Hegyesi Márton, illetve a vele vetélkedő amatőr történész és függetlenségi képviselő Hentaller Lajos tollából. Ezek többsége egy-egy frissen megjelent munka állításaira, vagy egyenesen egymás cáfolatára vonatkozott.

Az első olyan cikk, amely hivatásos kutató tollából került ki, Pivány Jenő írása a Szemere-kormány által Amerikába küldött Damburghy Ede küldetéséről; illetve az ő, a forrásközlés és a tanulmány határán elhelyezkedő közleménye az

¹ *Kossuth Lajos*: Levél a Századok 1877. 1–4. füzetéről. *Századok* 11. (1877) 765–773.; *Fraknói Vilmos*: Nyílt levél a „Századok” szerkesztőjéhez. Uo. 773–775.; *Hunfalvy Pál*: Nyilatkozat Kossuth Lajos levelére. Uo. 776–777. Vö. *Lukinich Imre*: Kossuth Lajos és a Magyar Történelmi Társulat. *Századok* 61–62. (1927–1928) 225–230.

² *Kalmár Elek*: A dézsi csata történetéhez. *Századok* 30. (1896) 759–761.

Egyesült Államok kormánya által 1849 nyarán Magyarországra küldött Ambrose Dudley Mann küldetéséről.³ Ezek azonban jobbára az amerikai Kongresszus hivatalos kiadványain, illetve Puszky Ferenc emlékiratán alapultak – azaz, nem mondhatók önálló forráskutatás eredményének.

Az első olyan írás, amely már megfelelt e követelménynek, Gyalókey Jenő honvéd századosnak a perlaszi szerb tábor 1848. szeptember 2-i elfoglalását bemutató tanulmánya volt. Gyalókey Jenő apja, Gyalókey Lajos 1848–1849-ben nemzetőr, majd honvédtisztként szolgált a szabadságharcban, s 1849 nyarán százados volt Bem táborkarában. A dévai fegyverletételt követően hazamentette az erdélyi hadsereg iratanyagának egy töredékét. Fia, aki élénken érdeklődött a korszak iránt, a későbbiekben többek között ennek alapján írta kitűnő tanulmányait a szabadságharc erdélyi eseményeiről. A perlaszi szerb tábor bevételéről szóló munkájához is felhasználta az apja hagyatékában lévő eredeti hadijelentést, illetve annak különböző mellékleteit, de igyekezett hasznosítani a korabeli sajtóanyagot is. A *Századok* hasábjain 1848–1849 ezzel a tanulmánnyal vált a hivatásos történetíró tárgyává.⁴ Szintén Gyalókey tollából jelent meg Görgei hadvezéri tevékenységének egyik első, politikai előítéletektől mentes elemzése is.⁵

Ettől kezdve egyre gyakrabban jelentek meg a hivatásos történészek 1848–49-es tárgyú írásai is, noha a kérdés politikai vonatkozásai még kísértettek. Ennek jellemző példája Angyal Dávid két írása. Angyal a korszak egyik neves osztrák történetírójával, Heirich Friedjunggal különbözött össze.⁶ Friedjung ugyanis egyik munkájában törvénytelennek mondta Batthyány Lajos miniszterelnöki kineveztetését, illetve Jellačić 1848. június 10-i felfüggesztését, arra hivatkozva, hogy az előbbi úgy csalták ki a királytól, az utóbbi pedig – Jellačić későbbi szívélyes innsbrucki fogadtatása tükrében – nem lehetett a király és az Udvar akarata. Noha Friedjung valamilyen mértékben hozzájutott a korszakra vonatkozó osztrák levéltári anyagokhoz (ennek mértéke azonban megállapíthatatlan), Angyal mégis hathatósan cáfolta mindkét állítását pusztán az addig megjelent magyar

³ *Pivány Jenő*: Damburghy követ úr. *Századok* 44. (1910) 497–504.

⁴ *Gyalókey Jenő*: A perlaszi tábor megvétele (1848. szeptember 2.). *Századok* 49. (1915) 274–287.

⁵ *Gyalókey Jenő*: Görgey mint hadvezér. *Századok* 50. (1916) 444–476.

⁶ *Angyal Dávid*: 1848 történetéből. *Századok* 51. (1917) 417–428.; *Uő*: Még egyszer 1848 történetéből. *Századok* 52. (1918) 243–256.

összefoglaló munkák és emlékiratok alapján, ahogy ezt később Károlyi Árpád a Batthyány peréről írott nagyszabású összefoglalójában megállapította.⁷

Az 1848. évi belügyminisztériumnak a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárában őrzött elnöki iratai alapján készített egy rövid, kommentált forrásközleményt az inkább középkori kutatásairól ismert Závodszy Levente.⁸ Az Országos Honvédelmi Bizottmány által létrehozott tábori történetírói szervezet történetét mutatta be az 1849. évi Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium anyaga alapján Lukinich Imre.⁹

A Monarchia és a történelmi Magyarország összeomlását követően a magyar történészek számára is hozzáférhetővé vált végre a bécsi levéltárak modern kori anyaga. Ez volt a felbomlás egyetlen (vagy egyik) pozitív következménye, még ha kicsit sokba is került. Ez a fordulat alig-alig tükröződött a *Századok* hasábjain: 1919–1944 között számszerűen kevesebb ilyen tárgyú közlemény látott napvilágot, mint az 1886–1918 közötti időszakban. 1919–1930 között öt olyan *Századok*-kötet jelent meg, amely eleve két évfolyamot tartalmazott (1919–1920, 1921–1922, 1923–1924, 1927–1928, 1929–1930), ennek tükrében a visszaesés már nem olyan jelentős.

Ugyanakkor az ilyen tárgyú kötetekről szóló recenziók száma egynegyedével növekedett. Ez utóbbiakról szintén elmondható, hogy igazán fontos munka alig-alig maradt ki a recenziós rovatból. (Leszámítva azt az érdekességet, hogy Steier Lajosnak „A szabadságharc revideált története” főcímmel megjelent négykötetes munkájának csak az első két kötetét ismertették, a „Haynau és Paskievics” címmel megjelent III–IV. kötetet nem).

Az Országos Levéltár anyaga alapján dolgozta fel a Batthyány által kinevezett Miniszteri Országos Ideiglenes Bizottmány történetét az egyébként inkább egyháztörténésznek számító Meszlényi Antal (nem mellőzve némi antiszemita felhangot sem).¹⁰ Thim József a szerb kérdés történetéről szóló feldolgozásának

⁷ *Károlyi Árpád*: Németújvári gróf Batthyány Lajos első magyar miniszterelnök főbenjáró pöre. Magyarország Újabbkori Történetének Forrásai. Iratok. I. Bp. 1932.

⁸ *Závodszy Levente*: Szemere Bertalan Magyarország világpolitikai feladatairól. *Századok* 49. (1915) 241–254.

⁹ *Lukinich Imre*: A szabadságharc történetírói. *Századok* 51. (1917) 345–355.

¹⁰ *Meszlényi Antal*: A Miniszteri Országos Ideiglenes Bizottság működése 1848. március 23-ától ápr. 20-áig. *Századok* 57–58. (1923–1924) 714–757.

egyik fejezetét tette közzé.¹¹ Angyal Dávid szintén a *Századok*ban folytatta 1917–1918. évi tanulmányait, amikor Batthyány és Jellačić bécsi találkozását elemezte.¹² Máiig jól használható az a tanulmány, amelyet Ungár László Magyarország 1848–1849. évi pénzügyeiről publikált.¹³

A tanulmányok esetében viszonylag komoly súlyt képviselt a diplomáciatörténet (a hihetetlenül szorgalmas és felszínes Horváth Jenő tanulmányai Anglia, illetve az Egyesült Államok és Magyarország kapcsolatáról, Kosáry Domokos munkája a francia kormány magyar politikájáról).¹⁴ Gyalókey Jenő az első orosz intervencióról szóló kismonográfiájának két fejezetét is itt publikálta.¹⁵ Ám a korszak alapvetően nem tartozott a *Századok*on belül a kitüntetett témák közé. (A reformkorral és az emigráció történetével foglalkozó tanulmányok ideszámításával már némileg javulnának az arányok.)

Az újabb világháború időszakában az 1848–49-es tematika érezhetően visszaszorult. A katasztrófa következményeit a lap ezúttal jobban megérezte: 1939–1947 között egyetlen ilyen tárgyú tanulmányt sem közölt a *Századok*, s a recenziós rovatban 1943–1947 között szintén nem volt ilyen tárgyú ismertetés. A Magyar Kommunista Párt hatalomátvétele miatt a már kiszedett 1948. évi évfolyamot bezúzták, s helyette csak 1949-ben jelent meg az 1948. évi kötet. (A Berlász Jenő hagyatékában megmaradt nyomdai levonat alapján aztán Pál Lajosnak köszönhetően 1989-ben mégis megjelent az eredetileg tervezett kötet.)

Amikor Andics Erzsébet személyében immár az új kommunista nemzedék egy prominens képviselője vette át a Magyar Történelmi Társulat vezetését, elnöki székfoglalójában külön kiemelte, hogy a *Századok* eredetileg tervezett 1948-as kötete mennyire nem foglalkozott a forradalom és szabadságharc 150. évfordulójával. Az ehelyett megjelentetett kötetnél erre már nemigen lehetett panasz: az 1948. évfolyamban hét tanulmány és egy recenzió jelent meg. A szerzők között többnyire

¹¹ *Thim József*: A délmagyarországi szerb küldöttség Ferdinánd királynál Innsbruckban 1848-ban. *Századok* 59–60. (1925–1926) 15–24.

¹² *Angyal Dávid*: Batthyány Lajos és Jellasich bécsi találkozása (1848. júl. 27–30.). *Századok* 70. (1936) 471–474.

¹³ *Ungár László*: Magyarország pénzügyei 1848–49-ben. *Századok* 70. (1936) Pótfüzet. 598–660.

¹⁴ *Horváth Jenő*: Anglia és a magyar szabadságharc. *Századok* 60. (1926) 592–612., 720–738.; *Üö*: Amerika és a magyar szabadságharc története. *Századok* 65. (1931) 231–242.

¹⁵ *Gyalókey Jenő*: Az első orosz megszállás Erdélyben (1849. jan. 31 – márc. 28.). *Századok* 55–56. (1921–1922) 625–662.; *Gyalókey Jenő*: A tömösi ütközet 1849. március 21-én. *Századok* 63. (1929) 239–256. Vö. *Gyalókey Jenő*: Az első orosz megszállás és Erdély felszabadítása (1849. január 31. – március 28.). Bp. 1931.

az 1945 után indult történészeket találjuk, köztük a negyvennyolcas historiográfia későbbi, 1989-ig szinte „egyeduralkodó” alakját, Spira Györgyöt, aki egy társadalomtörténeti tanulmánnyal jelentkezett.¹⁶ A régiek közül az „átálló” Ember Győző az egyetlen szerző, aki kimondottan korrektnek mondható hivataltörténeti elemzést írt az Országos Honvédelmi Bizottmány történetéről.¹⁷ Az írások közül három is foglalkozik a nemzetiségi kérdés történetével, s mind Arató Endre mind I. Tóth Zoltán tanulmánya kiállja a kritika próbáját.¹⁸ Igaz, ők valóban a kérdés történetének legkiválóbb szakértői közé tartoztak. Szintén mindmáig jól használható Vörös Károly tanulmánya a választójog alkalmazásának regionális jellemzőiről.¹⁹

Mindez jóval kevésbé mondható el Gerőné Fazekas Erzsébet (Gerő Ernő felesége) kimondottan irányzatos című és tartalmú tanulmányáról.²⁰ Ugyanígy Andics Erzsébet forrásközlésnek álcázott közleménye is erős aktuálpolitikai felhangokkal bírt, s történeti érveket volt hivatva szolgáltatni a Mindszenty József és az egyházi vezetők elleni perekhez.²¹ A kötetben máig jól használható bibliográfiai segédletként jelent meg Táncsics Mihály műveinek jegyzéke.²²

A szintén egy évet csúszó 1949. évfolyamban Varga Zoltántól jelent meg egy nagyszabású, jobbára a szakirodalomra és a sajtóanyagra támaszkodó elemzés az 1849. áprilisa utáni belpolitikai fejleményekről.²³ Ember Győző 1949. évi forrásközlése immár az 1848–49-en belüli osztályharcot volt hivatva igazolni.²⁴ A forradalom

¹⁶ *Spira György*: Parasztságunk és az első magyar polgári forradalom nemesi vezetése. Századok 82. (1948) 101–149.

¹⁷ *Ember Győző*: A Honvédelmi Bizottmány. Századok 82. (1948) 150–165.

¹⁸ *Arató Endre*: A szlovák nemzeti mozgalom a forradalom előtt (1845–48). Századok 82. (1948) 208–234.; *I. Tóth Zoltán*: A magyar–román szövetség kérdése 1848-ban. Századok 82. (1948) 252–282.

¹⁹ *Vörös Károly*: A választójog kérdése a bányavidékeken 1848-ban. Századok 82. (1948) 1–4., 166–190. A szerző még az 1973. évi 1848–49-es konferencián is visszatért a témához. Vörös Károly felszólalása. In: A negyvennyolcas forradalom kérdései. Szerk. Spira György – Szűcs Jenő. Bp. 1976. 130–136.

²⁰ *Gerőné Fazekas Erzsébet*: Az 1849-es és 1868-as nemzetiségi törvény összehasonlítása a történelem haladó erői szempontjából. Századok 82. (1948) 283–312.

²¹ *Andics Erzsébet*: Hám János hercegprímás hazaárulóvá nyilvánításának előzményei. Századok 82. (1948) 313–325. Később ismét megjelent *Andics Erzsébet*: Kossuth harca az árulók és megalkuvók ellen a reformkorban és a forradalom idején. Bp. 1955. 217–228.

²² Táncsics Mihály irodalmi munkássága. Századok 82. (1948) 326–335.

²³ *Varga Zoltán*: Az államforma és a kormányforma kérdése a debreceni trónfosztás után. Századok 83. (1949) 168–188.

²⁴ *Ember Győző*: Oláh István kivégzése Orosházán 1849-ben. Századok 83. (1949) 160–167.

és szabadságharc társadalomtörténete ettől kezdve (hol osztályharcos köntösben,²⁵ hol anélkül), az 1950-es évek kedvelt témái közé tartozott. Megjegyzendő, hogy az 1945 előtt indult történések leginkább ezen a tematikán keresztül tudták megfogalmazni ellenvéleményüket az „újak” sematizáló szemléletével szemben.²⁶

Az új rendszer – Görgeivel szemben is – felmutatott 1848–49-es hadvezér-eszményéről, József Bem tábornokról Kovács Endre írt életrajzi vázlatot, egyfajta előtanulmányként később megjelenő nagy életrajzi munkájához.²⁷ Szintén ő tárta fel Miczkiewicz és a magyar szabadságharc kapcsolatát.²⁸ A kapcsolattörténeti megközelítést más szerzők munkáinál is megfigyelhetjük.²⁹

A Kossuth Lajos összes munkái XIII. kötetének munkálatai során feltárt anyag alapján írta meg Barta István az 1848. októberi Lajta-menti események történetét – amely aztán afféle előtanulmánnyá is vált a szerző Csány Lászlóról szóló kandidátusi értekezéséhez.³⁰ Ebbe a sorba illeszkedik Barta tanulmánya Kossuth 1848 őszi alföldi toborzótújáról, illetve Kossuth és Csány kapcsolatáról.³¹ Barta tanulmányai üdítően ellenpontozták az 1952. évi Kossuth-tanulmányok némelikének szakmai színvonalát.³²

1952 után az 1848-cal foglalkozó írások száma némileg visszaszorult (1954-ben csak a korszakkal foglalkozó munkákról szóló recenziók jelentek meg). Vörös Károly Noszlopy Antal emlékezéseit szemelvényesen közreadó forrásközleménye némileg beleillett a korszak kötelező partizánromantikájába, ugyanakkor a bevezető

²⁵ *Sarlós Béla*: A pesti munkásság forradalmi harca és programja 1848-ban. Századok 89. (1955) 75–95.

²⁶ *Szabó István*: Kossuth és a jobbágyfelszabadítás. Századok 86. (1952) 509–592.; *Barta István*: A kormány parasztpolitikája 1849-ben I-II. rész. Századok 89. (1955). 849–881., 90. (1956) 4–68.

²⁷ *Kovács Endre*: Bem József és a magyar szabadságharc. Századok 84. (1950) 1–36. Vö. *Kovács Endre*: Bem József. Bp. 1954.

²⁸ *Kovács Endre*: Mickiewicz és a magyar szabadságharc. Századok 85. (1951) 197–212.

²⁹ Vö. *Arató Endre*: A cseh és magyar nép összefogásának hagyományai 1849-ben. Századok 86. (1952) 731–777.

³⁰ *Barta István*: A magyar szabadságharc vezetői és a bécsi októberi forradalom. Századok 85. (1951) 443–485. Némileg átdolgozott német nyelvű változatát lásd *Barta István*: Die Anführer des ungarischen Freiheitskampfes und die Wiener Oktoberrevolution. In: Acta Historica Academiae Scientiarum Hungariae, 1. (1953) 325–386. Barta később egy nagy ívű recenzióban még visszatért a témára. *Barta István*: Új osztrák munkák a magyar 1848-ról. Századok 100. (1966) 513–516.

³¹ *Barta István*: Kossuth alföldi toborzótúja 1848 őszen. Századok 86. (1952) 149–166.; *Uő*: Kossuth és Csány. Századok 86. (1952) 593–687. Vö. *Barta István*: Az 1849. január 2-i haditanács és a főváros kiűritése. Hadtörténelmi Közlemények (1955) 2. sz. 66–100.

³² *Farkas Lajos – Radó Géza*: Kossuth és a szabadságharc hadiipara. Századok 86. (1952) 688–730.

tanulmány sok tekintetben új képet festett Noszlopy Gáspár alakjáról.³³ Igaz, a forrásközlési módszer meglehetősen vitatható volt, hiszen ha valaki a teljes forrásra volt kíváncsi, továbbra is kénytelen volt az eredeti szöveghez visszanyúlni. (Sajnos, Vörös Károly a későbbiekben is folytatta ezt a fajta szemelvényes forrásközlési gyakorlatot, az általa így publikált emlékezések egy részének mindmáig nincs teljes közlése).

Noha a korszak magyar történetírásáról viszonylag ritkán szoktunk dicséretes szavakat ejteni, kétségtelen, hogy 1948–1956 között több 1848–49-cel foglalkozó tanulmány jelent meg a *Századok* hasábjain, mint 1919 és 1945 között összesen; s ha lehántjuk róluk a korszakban kötelező sallangokat, többségük máig is használható.

Ha az ezt követő időszak publikációit vizsgáljuk, jól érzékelhető az 1848–49-es tematika visszaszorulása. Az 1957–1968 közötti időszakban félannyi tanulmány és forrásközlemény jelent meg a korszakról, mint 1948–1956 között. Az 1969–1979 közötti bő évtizedben is kevesebb volt az ilyen tárgyú közlemények száma, és csak az 1980–1990 közötti évtizedben haladta meg az 1948–1956 közötti időszakban publikáltakét.

1957–1968 között a korszakkal foglalkozó tanulmányok szerzői között új nevekkkel is találkozunk (Pach Zsigmond Pál, Borus József, Varga János, Sárközi Zoltán, Niederhauser Emil), bár ők már korábban is írtak a lapba, de vagy nem 1848-as témában alkottak, vagy csupán a recenziós rovatban szerepeltek. E korszakban megjelent tanulmányok közül három gyakorolt igen komoly hatást (jellemző módon mindegyik félúton mozgott a tanulmány és a forrásközlemény között). Az első Pach Zsigmond Pálnak Görgei 1849. augusztusi szerepét vizsgáló, orosz külügyi levéltári anyagot is publikáló tanulmánya, amelyben az aradi vár feltétel nélküli kapitulációjának felelősségét is Görgei nyakába akarta varrni.³⁴ A következő Andics Erzsébetnek az osztrák minisztertanácsai anyag alapján írott munkája, amelyben azt bizonygatta, hogy ha Görgei nem siet el a fegyverletételt, az osztrák kormánynál kedvezőbb feltételekre számíthatott volna.³⁵ Végül

³³ *Vörös Károly*: Noszlopy Antal visszaemlékezései. *Századok* 87. (1953) 319–378. A szöveg teljes közlését lásd *Noszlopy Antal*: Önéletrajz. In: „Mi volt Magyar Ország, mi volt szabadsága...” Emlékiratok. Vál. és s. a. r. Forrai Ibolya. Negyvennyolcas Idők II. Néprajzi Múzeum. Bp. 1999. 137–295.

³⁴ *Pach Zsigmond Pál*: Kiadatlan Görgey-iratok 1849 augusztusából. *Századok* 91. (1957) 198–226. Újabb közzététele: Görgey, Világos után. (Kiadatlan Görgey-iratok 1849 augusztusából). In: *Pach Zsigmond Pál*: Történetpszichológia és történettudomány. Bp. 1977. 354–391.

³⁵ *Andics Erzsébet*: 1849 augusztus. (Ismeretlen adalékok az 1848–49-es magyar forradalom és szabadságharc végnapjairól). *Századok* 99. (1965) 425–454. Változatlan szövegű, de a függelékben közölt okmányokat elhagyó újraközlése: 1849 augusztus. Ismeretlen adalékok az 1848–49-es

a harmadik Spira György nagyszabású tanulmánya és forráspublikációja a Pest Megyei Rendre Ügyelő Választmány 1848 tavaszi működéséről.³⁶

Az 1969–1979 közötti bő évtizedben volt három olyan év (1970–1972), amikor egyetlen 1848–49-es közlemény sem látott napvilágot a *Századok*ban, ugyanakkor új szerzők (Urbán Aladár, Varsányi Péter István, Erdődy Gábor, Fábiánné Kiss Erzsébet) tanulmányaival találkozhatunk, a régieké (Spira György) mellett. Ezek többsége egy-egy későbbi monográfia előtanulmányaként készült, leszámítva Fábiánné Kiss Erzsébet alapos tanulmányát az 1848–1849. évi magyar egészségügyi igazgatásról.³⁷

A szocialista korszak utolsó évtizedének évfolyamai az 1848-as irodalom kimondott felfutásáról tanúskodnak. A számszerű mutatók alakulását komolyan befolyásolta az 1982. évi Batthyány-émlékszáma, amelynek hét tanulmányából és közleményéből hat (Szabad György, Varga János, Urbán Aladár, Gergely András, Erdődy Gábor) foglalkozott 1848-cal. Ugyanakkor itt is találunk három olyan évet (1983, 1986, 1988), amelyek során csak a recenziós rovatban találkozunk az 1848–49-es tematikával. (1987-ben került vissza a *Századok* címlapjára a Magyar Történelmi Társulat emblémája, s ettől az évtől vált gyakorlattá a korszak-specifikus számok megjelentetése. 1989-ben a 3–4. számban jelent meg a bezűzött 1948-as évfolyam anyaga).

A rendszerváltást követően az 1848–49-es publikációk tekintetében valóságos „robbanás” következett be. Az 1991–1999 közötti szűk évtized termése önmagában felülmúlta a dualizmusét vagy Kádár-korszakét, s az 1991–2015 közötti negyedszázadban több 1848–49-es közlemény jelent meg, mint az azt megelőző több mint száz évben. Ebben kétségkívül komoly szerepe volt a tematikus és az évforduló számok gyakorlatának: a *Századok* 1998-ban és 1999-ben is egy-egy számot szentelt a forradalom és szabadságharc 150. évfordulójának; 2002-ben Kossuth-, 2003-ban Deák-, 2007-ben Batthyány-, 2008-ban Szemere-, 2009-ben Teleki-, 2010-ben Széchenyi-, 2011-ben Perczel-, 2013-ban Eötvös-émlékszámot jelentetett meg. E negyedszázadban újabb és újabb generációkba

magyar forradalom és szabadságharc végnapjairól. In: *Uő*: 1848–1849. Tanulmányok. Bp. 1968. 361–402.

³⁶ *Spira György*: A vezérmegye forradalmi választmánya 1848 tavaszán. *Századok* 98. (1964) 712–754. Az okmánytár nélküli újraközlését lásd *Spira György*: A negyvennyolcas nemzedék nyomában. *Elvek és Utak*. Bp. 1973.

³⁷ *Fábiánné Kiss Erzsébet*: A magyar egészségügyi szakigazgatás szervezete és problémái 1848–1849-ben. *Századok* 110. (1976) 294–325.

tartozó, a korszakkal foglalkozó történészek írásait adta közre a lap, s e tekintetben is kétségkívül a magyar történetírás meghatározó folyóirata maradt.

Ha a kronológiai és statisztikai áttekintés mellett a folyamatokról és tendenciákról is szólni kívánunk, nincs könnyű dolgunk. 1918 előtt a korszaknak nem voltak „főállású” kutatói. A történészszakmán belüli specializálódás ugyan már megindult, de legkevésbé éppen a modernnek számító 19. századi témákat érintette. Az 1919–1945 között már beszélhetünk egyfajta szakosodásról, de ropant tanulságos, hogy a korszakban 1848–1849-ről jelentős munkákat publikáló kutatók közül csupán Gyalóky Jenő, Horváth Jenő és Kosáry Domokos írt a *Századokba*; Thim József csupán egyszer, Steier Lajos, Hajnal István, Károlyi Árpád vagy Jánossy Dénes 1848-as tematikában egyszer sem.

1948–1956 között – tekintve, hogy a témát a politikai vezetés kimondottan preferálta – éppen az ellenkező jelenség tanúi lehetünk. Számos olyan kutató is írt a korszakról, aki 1956-ot követően messze elkerülte 1848–49-et. A „régiek” közül egyedül Szabó Istvánnal találkozunk a szerzők között.

1956-ot követően a korábbi „dagályt” „apály” követte. Noha a korszakkal jelentős történészek sora foglalkozott, az 1980-as évekig Spira Györgyöt és Urbán Aladárt leszámítva, alig publikáltak a *Századokban*. Ugyanakkor ebben az időszakban jelenik meg Pach Zsigmond Pál és Andics Erzsébet egy-egy, fentebb ismertetett írása, amelyet tekinthetünk a hazai sztálinista-rákossista történetírás afféle utóharcának is. (Önmagában tanulságos, hogy az 1848-cal foglalkozó történetírás és ismeretterjesztés képviselői a korábbi osztályharcos-függetlenségi koncepcióból a legtovább Görgei negatív megítéléséhez ragaszkodtak.) Az 1970-es évek végétől az 1848-as téma visszanyerte korábbi súlyát: ez a folyamat azonban együtt járt a direkt politikai befolyástól való megszabadulással is.

Mennyire bizonyultak maradandónak azok az 1848–49-es témájú cikkek, amelyek a lapban jelentek meg? A kérdésre adandó választ mindjárt ketté kell választanunk. Amint utaltunk rá, a lap jó néhány olyan tanulmányt közölt, amelyek évek vagy évtizedek múltán egy-egy monográfia egyik fejezeteként jelentek meg. 1918 előtt ilyen tanulmányokkal nem találkozunk, 1919–1945 között csupán két szerzőnél, Thim Józsefnél és Gyalóky Jenőnél beszélhetünk ilyenekről.³⁸ 1948–1956 kö-

³⁸ *Gyalóky Jenő*: Az első orosz megszállás és Erdély felszabadítása (1849. januárius 31. – március 28.). Bp. 1931.; *Thim József*: A magyarországi 1848–49-iki szerb fölkelés története. Magyarország Újabbkori Történetének Forrásai. Iratok a nemzetiségi kérdés történetéhez. I. Bp. 1940.

zött ilyenek voltak Barta István Csány Lászlóval kapcsolatos tanulmányai, jóllehet az ezek alapján írott kandidátusi értekezése soha nem látott napvilágot.

1956-ot követően ilyen volt Borus József tanulmánya Dembinski fővezérségéről,³⁹ de itt látott napvilágot Spira Györgynek a Pest 1848–49-es történetéről írott nagymonográfiájának, illetve a nemzetiségi kérdés 1848–49-es történetéről írott összefoglalójának egy-egy fejezete is.⁴⁰

Az 1970-1980-as években Urbán Aladárnak a Batthyány-kormány működésével kapcsolatos tanulmányaiból 1986-ra lett monográfia;⁴¹ az ennek kibővített és alaposan átdolgozott változatához készült rész tanulmányok többsége szintén a *Századok*ban látott napvilágot.⁴² A 2010-es években a pest-budai rendőrségről közölt tanulmányaiból 2015-ben lett monográfia.⁴³

Az újabb történésznemzedék tagjai közül Erdődy Gábornak a magyar kormány európai látóköréről, illetve Gergely Andrásnak a vukovár-fiumei vasútról szóló kismonográfiáinak előtanulmányait szintén a *Századok* közölte.⁴⁴ Gergely András akadémiai doktori értekezésének (Közép-Európa liberálisai 1848-ban) több fejezete is e folyóirat hasábjain jelent meg. Erdődy a 2000-es években az 1848–1849. évi belga–magyar kapcsolatokról írott monográfiájának több sajtótörténeti fejezete,⁴⁵ valamint Varsányi Péter István Csernovits Péterről írott életrajzának több előtanulmánya is itt jelent meg.⁴⁶

Szintén a *Századok*ban formálódott Gángó Gábornak Eötvös száműzetéséről írott monográfiájának több fejezete, illetve Eötvös 1848-cal kapcsolatos írásait közreadó forráskiadványa.⁴⁷ (És jelen sorok írója is itt publikálta először két monográ-

³⁹ *Borus József*: Dembinski fővezérsége és a kápolnai csata. Bp. 1975.

⁴⁰ *Spira György*: A pestiek Petőfi és Haynau között. Bp. 1998.; *Spira György*: A nemzetiségi kérdés a negyvennyolcas forradalom Magyarországon. Bp. 1980.

⁴¹ *Urbán Aladár*: Batthyány Lajos miniszterelnöksége. Nemzet és Emlékezet. Bp. 1986.

⁴² *Urbán Aladár*: Gróf Batthyány Lajos miniszterelnöksége, fogsága és halála. Bp. 2007.

⁴³ *Urbán Aladár*: Szabadság és rend. Pest-Buda rendje és rendőrsége 1848-ban. Bp. 2015.

⁴⁴ *Erdődy Gábor*: A magyar kormányzat európai látóköre 1848-ban. (Értekezések a történeti tudományok köréből 108.) Bp. 1988.

⁴⁵ *Erdődy Gábor*: A demokrácia katonái. A magyarországi polgári alkotmányos átalakulás és szabadságharc belga megítélése 1848–1849-ben. Bp. 2010.

⁴⁶ *Varsányi Péter István*: Szerbek és magyarok között a Duna mentén (Csernovits Péter politikai pályája). Szeged 1989.

⁴⁷ *Gángó Gábor*: Eötvös József az emigrációban. (Csokonai Könyvtár 18.) Debrecen 1999.; *Eötvös József*: Az 1848iki [sic!] forradalom története. – Müncheni vázlat. S. a. r., a bev. és a jegyzeteket írta Gángó Gábor. Eötvös József történeti és állambölcséleti művei. Bp. 1993.

fiája első változatát.)⁴⁸ A legfiatalabb nemzedékből Solymosi József és Tamási Zsolt tanulmányait említhetjük, amelyekből utóbb szintén monográfia lett.⁴⁹

A monográfiává nem formálódó tanulmányok tekintetében is szükség van némi különbségtételre. A tartós hatás nem azonos a maradandósággal – erre éppen Pach Zsigmond Pál és Andics Erzsébet említett tanulmányai nyújtanak jó példát. Ugyanakkor – a forrásközlemények mellett – jó néhány olyan tanulmányt találhatunk a *Századok* hasábjain, amely évtizedekre meghatározta egy-egy kérdéssel kapcsolatos ismereteinket vagy szemléletünket. Gyalóky Jenőnek a Perlasz bevételéről szóló tanulmányát a korszakkal foglalkozó hadtörténészek máig használják. Angyal Dávid három, Batthyányval kapcsolatos cikke is haszonnal forgatható, s ugyanezt mondhatjuk Barta István Csány Lászlóval kapcsolatos írásairól is, és ebbe a csoportba sorolhatók Fábiánné Kiss Erzsébet tanulmányai is.⁵⁰ (Az elmúlt 30 év termésének részletes értékelésétől személyes érintettségem miatt is eltekintek.)

Végezetül még egy kérdés: mennyiben tükrözte a *Századok* recenziós rovata mindazt, ami az 1848–1849-es historiográfiában történt? Ha végigtekintünk az elmúlt 130 év könyvismertetésein, azt látjuk, hogy – bizonyos következetlenségeket leszámítva – igazán jelentős munka a forradalom és szabadságharc 150. évfordulójáig nem maradt ki a rovatból. (Talán csak Varga Jánosnak a jobbágyfelszabadítás kivívásáról szóló monográfiája képez kivételt.)⁵¹ 1998 után a mennyiségi növekedés önmagában lehetetlenné tette valamennyi fontos mű ismertetését és szakmai bírálatát, ezzel a problémával azonban más korszakok művelői is küzdenek.

Summa summarum: a lap az elmúlt 130 évben az 1848–1849-es historiográfia területén is komoly jelentőségre tett szert, s máig is az ilyen tárgyú újabb kutatások egyik első publikációs fóruma. Noha e téren az utóbbi évtizedekben komoly vetélytársai is akadtak (elég a *Hadtörténelmi Közleményekre* vagy az *Aetas* utalni), a tematikai sokszínűség tekintetében máig a *Századok* viszi el a pálmát.

⁴⁸ Kossuth hadserege, Kossuth fővezérei. A Hadtörténelmi Intézet és Múzeum Könyvtára. Bp. 2007.; I. Ferenc József és a megtorlás. (Habsburg Történelmi Monográfiák 6.) Bp. 2009.

⁴⁹ *Solymosi József*: Forradalom és szabadságharc Északkelet-Magyarországon 1848–1849-ben. A Hadtörténelmi Intézet és Múzeum Könyvtára. Bp. 2013.; *Tamási Zsolt–József*: Az erdélyi római katolikus egyházmegye az 1848–49-es forradalomban. Kolozsvár 2007.

⁵⁰ *Fábiánné Kiss Erzsébet*: A „Kossuth bankók” sorsa az osztrák uralom idején. *Századok* 118. (1984) 273–303.; *Üö.*: A honárulók vagyonának lefoglalása és kezelése – az 1848-49-es pénzügyi adminisztráció egyik speciális feladata. *Századok* 128. (1994) 46–90.

⁵¹ *Varga János*: A jobbágyfelszabadítás kivívása 1848-ban. Bp. 1971.

Függelék

A Századokban megjelent 1848–1849-es tárgyú közlemények időbeli megoszlása

Évkör/Periódus	Tanulmány, forrásközlemény stb.	Könyvismertetés
Dualizmus kora		
1886–1895		8
1896–1907	4+12=16	13
1907–1918	11	6
Összesen	15+12=27	27
Horthy-kor		
1919–1931	9	12
1932–1944	5	22
Összesen	14	34
Szocialista korszak		
1945–1956	15	18
1957–1968	7	21
1969–1979	12	16
1980–1990	16	24
Összesen	50	79
Rendszerváltás után		
1990–1999	37	8
2000–2009	33	20
2010–2015	23	12
Összesen	93	40
Teljes összeg	184	180

THE REVOLUTION AND WAR OF INDEPENDENCE OF 1848–1849
AS REFLECTED BY SZÁZADOK

by Róbert Hermann

SUMMARY

The author explores the ways in which the Revolution and War of Independence of 1848–1849 has been reflected in the journal *Századok* over the past one and a half centuries. The topic itself first emerged there in 1886 in a book review. The first independent contribution to 1848 only appeared in the thirtieth issue in 1896. A more important representation of the topic was also hindered before 1918 by the fact that much of the relevant archival material was kept in Vienna, and was unavailable for Hungarian scholars. Yet in terms of numbers no significant change took place after 1919 either, while the period between 1948 and 1956 yielded more publications than the preceding thirty years. After 1956 decline set in again, and increase in the number of publications restarted only from the 1980s. After 1990 more publications devoted to the topic appeared in *Századok* than in the entire course of the 110 years before. The author also assesses critically the scholarly weight, durability and importance of the writings published in *Századok*.